

JAKUB S. BENEŠ, *Workers and Nationalism: Czech and German Social Democracy in Habsburg Austria, 1890–1918*,

Oxford 2017, Oxford University Press, 268 s.,
ISBN 978-01-987-892-91

Po monografiích o generacích socialistického hnutí a relacích dělnického a měšťanského prostředí Lukáše Fasory¹ je nová kniha Jakuba Beneše dalším dokladem, že dlouhé mlčení o dějinách sociální demokracie v českých zemích, jež nastalo po roce 1989, je definitivně prolomeno.

Ačkoli Beneš svou knihu uvozuje komentářem teorie nacionalismu Otto Bauera, marxistická teorie nacionalismu není předmětem jeho analýzy a dotýká se jí jen okrajově. Autor se zaměřuje na otázku, jak se jedno z největších sociálně demokratických hnutí Evropy s nacionalismem „stýkalo a potýkalo“ a jakými cestami docházelo k fúzování socialismu a nacionalismu v prostředí Předlitavska na přelomu 19. a 20. století. Zaměření knihy je tedy primárně sociálně historické. Čtenář má být uveden do společenského kontextu, v němž rakouští marxisté nakonec seznali, jak důležité je národní vědomí v mentální mapě průmyslového dělnictva, aby jej využili ve svůj prospěch. Zároveň autor již v úvodu seznává zásadní specifikum fungování nacionalistického kódu v jednání příslušníků dělnického hnutí, jímž se odlišovalo od nacionalismu středních vrstev. Organizační štěpení uvnitř sociálně demokratické strany a jejích odborů podle nacionálních kritérií totiž nevyvolávalo nutně zvýšenou afinitu dělníků k ostatním vrstvám svého národa a stejně tak je ani výraznější neodcizovalo dělníkům ostatních národů Rakouska, což paltí i v případě, že ve svých bojích postupovali samostatně.

Nacionalismus sociální demokracie označuje v úvodu knihy za levicově populistický. Za určující pro něj považuje dvě charakteristiky. Za prvé vycházel z etnické, nikoli občanské koncepce národa: tedy jeho konstitutivním prvkem bylo organické společenství jazyka a kultury, nikoli společenství založené na svobodné vůli autonomních individuí. Za druhé byl namířen proti etablovaným elitám: „Kategorie lidu neznamena nediferencovanou masu, jak ji předjímal romantický italský nacionalista Giuseppe Mazzini. Nacionalismus socialistických dělníků Rakouska zasazoval ctnost a autenticitu obzvláště do prostředí manuálně pracu-

1 LUKÁŠ FASORA, *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*, Brno 2008; TÝŽ, *Stáří k poradě, mládí k boji: radikalizace mladé generace českých socialistů 1900–1920*, Brno 2015.

jících vrstev, jakkoli to mohlo vyvolávat (a skutečně také vyvolávalo) roztrpčení mezi dělníky ostatních národností,“ prohlašuje Beneš v úvodu (s. 3–4). Pomocí tohoto konceptuálního rámce autor vysvětluje onu podivuhodnou fúzi nacionalismu a socialismu, jež proběhla ve sledovaném období.

Patrně největším přínosem, který badatelská perspektiva Jakuba Beneše nabízí, je kulturalistický přístup. Není mu vlastní strukturální nahlížení na utváření dělnické třídy, jak jej do českého prostředí uváděla marxistická historiografie i její alternativy, inspirované přístupy bielefeldské školy (typicky Jiří Kořalka).² Obdobně, jak již bylo řečeno, ani dějiny idejí v podobě studia vývoje originální teorie nacionalismu, jež vznikla v austromarxistickém prostředí, jej nezajímají. Jeho pozornost naopak poutá lidová kultura (zde si vypomáhá konceptualizací Petera Burkea) jako substrát, do něhož vstupují socialismus i nacionalismus. Odchyluje se přitom od obvyklých gradualistických výkladů šíření nacionalismu, jak jej prezentuje například Miroslav Hroch svou koncepcí jádra ideologů, z něhož se postupně ideologie šíří mezi další vrstvy obyvatelstva. Beneš naopak přistupuje ke studiu z opačného konce a sleduje dispozice pro nacionalistický populismus v lidové kultuře.

Uvedená perspektiva je velmi nosná pro vysvětlování, jak se ekonomistická, racionalistická a vysoce abstraktní marxistická teorie mohla stát ideologickou výbavou sociálního hnutí, jehož sociální substrát tvořily masy manuálně pracujících s minimálním vzděláním. V centru autorovy pozornosti proto stojí spíše ony neracionální, emocionálně zakotvené vazby, jež tvořily a udržovaly loajalitu dělnické klientely k hnutí. Podobá se tak mladému slovenskému historikovi Juraji Benkovi, který ve svých analýzách socialistického hnutí v Evropě v prvních dvou dekadách 20. století zdůrazňuje schopnost elity socialistického hnutí efektivně pracovat s kategorií třídního instinktu více než s racionálně ekonomicky formulovaným třídním zájmem. Benko tento nový rys taktiky boje socialistů, z něhož obzvláště dokázal těžit Lenin a jeho soupoutníci, zakotvuje v širším intelektuálním podhoubí *fin de siècle*, vyznačujícím se růstem popularity modernistických směrů v umění, vitalismu a voluntarismu ve filozofii či freudismu v psychologii.³ Zatímco Benka více zajímají dějiny idejí a politiky a Beneš formy artikulace zkušenosti dělníků, oba dospívají k přesměrování historického bádání od primárního zájmu o programové dokumenty a statistiky členské základny ke snahám o rekonstrukci mentálního horizontu dělníků,

2 JIŘÍ KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996.

3 JURAJ BENKO, *Bolševizmus: medzi Východom a Západom 1900–1920*, Bratislava 2012.

prostřednictvím kterého mohou dobře dokumentovat, jak dochází k jejich politické mobilizaci.

V principu je text organizován podle chronologické posloupnosti, třebaže její zachycení zjevně není primárním cílem knihy. První kapitola se věnuje počátkům sociálně demokratického hnutí před rokem 1890 a diskurzům popisujícím realitu každodenní zkušenosti dělníků. Vynikajícím způsobem zde Beneš zachycuje podoby křesťanského narativu o utrpení a vykoupení. Hluboké zakořenění takových obrazů v lidové kultuře považuje za důležitý předpoklad rychlého a relativně snadného šíření popisů reality nabízených socialistickými ideology. V návaznosti zvláště na historika Wolfganga Maderthanera v Hainfeldu v roce 1889 obnovenou sociálně demokratickou stranickou organizaci chápe více jako kulturní událost než jako událost politickou,⁴ k čemuž dodává: „Racionalistický přístup ke kulturnímu povznesení [vrstev manuálně pracujících] byl méně důležitý než vytvoření silné emocionální vazby mezi širokými masami a hnutím skrze estetizaci politiky.“ (s. 23). Sympatická na celé knize je také autorova snaha (v této a v následující kapitole vycházející na povrch patrně nejsilněji) rozsáhle využívat jako prameny díla dělnické poezie a prózy, rozličných dělnických kalendářů apod.

Druhá kapitola se věnuje kritické druhé polovině 90. let a tenzím uvnitř hnutí v roce 1897, kdy se čeští sociální demokraté svým tzv. protistátoprávním prohlášením radikálně vymezili proti českému nacionalismu. Autor kapitolu příznačně pojmenoval *Vyloučení z národa*. Auto-stereotyp oněch vyloučených z národního tělesa, zakoušený českými i německými dělníky, považuje za jeden z hlavních konstitutivních prvků jejich identity. Autor zde věnuje pozornost projevům etnické sounáležitosti a internacionalismu v každodenní praxi dělnictva na konci století.

Třetí kapitola se zaměřuje na rok 1905 a dynamiku sociálního hnutí v souvislosti s bojem za zavedení všeobecného volebního práva. Velmi barvitě zde zobrazuje, aniž by odkazoval na Georgese Sorela, jak v praxi masových demonstrací účinkuje sorelovský „mýtus generální stávky“. Znovu zde ukazuje, jak důležitou úlohu hrály hluboce zakořeněné religiózní struktury v myšlenkovém horizontu tehdejších dělníků. Budoucí zavedení všeobecného volebního práva získávalo v jejich hlavách nábožensky eschatologické rysy zvrácení nespravedlivých poměrů pozemského světa a vytvoření nového šťastného věku.

4 Například WOLFGANG MADERTHANER, *Victor Adler und die Politik der Symbole. Zum Entwurf einer „poetischen Politik“*, in: Österreichs politische Symbole, (edd.) Norbert Leser, Manfred Wagner, Wien 1994.

Zajímavý obsah nabízí 4. kapitola, nazvaná výmluvně *Socialističtí husité, marxističtí wagneriáni*. Právě v ní jsou zdařile analyzovány kulturní kódy, jež umožňovaly vytvoření symbiózy mezi na první pohled navzájem se vylučujícími principy proletářského internacionalismu a buržoazního nacionalismu. Zvláštní pozornost zde Beneš věnuje Engelbertu Pernerstorferovi, relativně opomíjenému (alespoň v porovnání s Bauerem, Rennerem či Šmeralem) předákovi rakouské sociální demokracie. Tento původně fabiánský socialista, který spolu s Viktorem Adlerem participoval na přípravě Lineckého programu z roku 1882, se poté později nejprve volně přidružil k socialistickému táboru, což završil v roce 1896 vstupem do sociální demokracie. Na tomto aktivistovi Beneš velmi výstižně ukazuje myšlenkové rámce, jež nepostrádaly kontradiktornost. Německý národ byl v očích Pernerstorfera a podobných autorů emancipující a bytostně demokratický, přičemž bez jakékoli hlubší problematizace byl ochoten usuzovat, že podpora německé kultury má automaticky univerzalistický význam ve smyslu přínosu veškerému lidstvu. (s. 153) V podobném smyslu vyznívají i úvahy dalšího ze sociálně demokratických předáků, Wilhelma Ellenboga, o tom, jak wagnerovská dramata esenciálně vyjadřují marxistický třídní boj (s. 157). V návaznosti na Dicka Gearyho Beneš takové jevy interpretuje jako „kulturní vyvlastnění středních vrstev“ (s. 162). Podobně účelově čestí sociální demokraté nakládali s obrazem Jana Husa a husitského hnutí, která inkorporovali do svého příběhu jako prekurzor moderního socialismu. Neschopnost vytvořit společný obraz minulosti a neshody o významu oceňovaných osobností v táboře socialistů jiné národnosti dobře dokumentují spory o Friedricha Schillera, jehož oslavování německými soudruhy chápou čestí sociální demokraté jako primárně nacionalistickou záležitost. Stejně tak *Arbeiterzeitung* německých sociálních demokratů v Rakousku viděl v úvahách Antonína Němce o táboritství příznaky podléhání českému šovinismu.

5. kapitola (*Logika separatismu*) se zabývá organizačním rozštěpením sociální demokracie v českém prostředí na autonomisty a centralisty. Spolu s 6. kapitolou o první světové válce vyznívá v konfrontaci s dosavadní historiografií nejméně novátorsky. Beneš se zde orientuje na popis procesu federalizace struktur hnutí a jeho vysvětlení. Zároveň upozorňuje, jak zavádějící je naše zpětná perspektiva oslabení, protože v očích mnoha aktérů byl tento proces naopak chápán nikoli jako oslabení sociální demokracie, nýbrž jako nástroj pro její posílení v dobových politických a kulturních bojích (s. 186).

Poslední kapitola nazvaná *Válka a revoluce* je věnována vývoji sociální demokracie za první světové války. Zde se autorova pozornost zaměřuje hlavně na konfrontaci rostoucího radikalismu řadových straníků s přibývajícími roky války a pragmatickou opatrností stranického vedení. Drobné střípky reflexí si-

tuace ze strany řadových členů, kterými Beneš prokládá výklad postupů sociální demokracie za války, jsou sice zajímavé a čtenářsky přitažlivé, avšak tato kapitola jako celek spíše sumarizuje stávající poznání, aniž by jej nějakým zásadním způsobem revidovala či rozšířila.

Je škoda, že se autor drží zaběhnutých periodizací a svou knihu ohraničil rokem 1890, tedy nástupem masového socialistického hnutí, a rokem 1918, kdy se rozpadne Rakousko. Domnívám se, že kdyby měl odvahu výklad prodloužit alespoň do roku 1920, situace vyplývající z náhlé proměny pozice českého a německého nacionalismu by skvěle kontrastovala s výkladem předchozích dekád. Rovněž je škoda, že autor nevěnoval větší pozornost kritické analýze existující odborné literatury – s výjimkou svého vymezení se vůči klasické a dodnes v mnohém nepřekonané práci Hanse Mommsena z roku 1963.⁵ Kriticky pojatými dějinami historiografie socialismu a nacionalismu v habsburské monarchii, které autor velmi dobře zná, by totiž méně obeznámenému čtenáři mohl daleko jasněji ukázat, v čem spočívá přínos a originalita jeho vlastního pojednání nabídnuté v této knize.

Jakub Rákosník

5 HANS MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im Habsburgischen Vielvölkerstaat: das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung 1867–1907*, Wien 1963.